

УДК 908(477)+930.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8>

Ольга КАШАБА

кандидат історичних наук, доцент кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук, Українська інженерно-педагогічна академія, вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, індекс 61003 (olga.kashaba@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0616-145X>

ResearcherID: JBC-6183-2023

Ірина ЩЕРБИНА

кандидат історичних наук, доцент, завідувачка кафедри краєзнавчо-туристичної роботи, соціальних і гуманітарних наук, Українська інженерно-педагогічна академія, вул. Університетська, 16, м. Харків, Україна, індекс 61003 (shcheririna63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3007-2446>

Бібліографічний опис статті: Кашаба, О., & Щербина, І. (2023). Краєзнавча діяльність у школах Харківщини у 20-ті роки ХХ ст. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*, 14(56), 72–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8>

КРАЄЗНАВЧА ДІЯЛЬНІСТЬ У ШКОЛАХ ХАРКІВЩИНИ У 20-ТІ РОКИ ХХ СТ.

Анотація. *Мета дослідження* – проаналізувати становлення шкільного краєзнавства на Харківщині в 1920-ті роки та охарактеризувати краєзнавчу діяльність у школах краю. **Методологія дослідження** зумовлена метою та завданням. В основу методології покладено принцип історизму, об'єктивності й системності вивчення. Автори використовують хронологічний, порівняльно-історичний, історико-генетичний, ретроспективний методи, а також методи аналізу і синтезу. Плідними для дослідження виявилися статистичний, текстологічний і біографічний методи. **Наукова новизна** полягає в тому, що критично осмислено творчий, науковий і методичний доробок освітян Харківщини у 20-ті роки ХХ ст. Проаналізовано методичні та дидактичні матеріали з краєзнавства і показано шлях їх упровадження у школах краю. **Висновки.** У 20-ті роки ХХ ст. шкільне краєзнавство на Харківщині набуває значного поширення. Уведення комплексних програм у семирічній трудовій школі передбачало наповнення матеріалу краєзнавчим компонентом. Він стає обов'язковим елементом у навчанні. Усе це позитивно позначилося на залученні учнів до краєзнавчих досліджень. Спостерігаємо розширення мережі шкільних краєзнавчих гуртків і музеїв. Але у той же час краєзнавство не було зведено до окремого предмету, а розглядалось і впроваджувалось як принцип навчання, що передбачав систематичне звернення до місцевого матеріалу у навчально-виховній роботі школи. Відзначаючи беззаперечні досягнення в організації різноманітних форм урочної та гурткової роботи, поширення екскурсійної діяльності, не можна не помітити того, що невіршеними залишалися питання браку методичного забезпечення, катастрофічно не вистачало літератури, технічних приладів, фінансування. Негативно на шкільному краєзнавстві позначилося і ідеологічне втручання. Поступово ініціатива та громадська активність були зведені нанівець, а краєзнавчий рух зазнав поступового затухання.

Ключові слова: краєзнавство, шкільне краєзнавство, краєзнавчий рух, шкільний музей, краєзнавчо-екскурсійна робота, освітяни Харківщини, комплексні програми, семирічна трудова школа.

Olga KASHABA

PhD in Historical Science, Associate Professor at the Department of Local History and Tourism Work, Social and Humanitarian Sciences, Ukrainian Engineering and Pedagogies Academy, 16, University str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61003 (olga.kashaba@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0616-145X>

ResearcherID: JBC-6183-2023

Iryna SHCHERBYNA

PhD in Historical Science, Associate Professor, Head of the Department of Local History and Tourism Work, Social and Humanitarian Sciences, Ukrainian Engineering and Pedagogies Academy, 16, University str., Kharkiv, Ukraine, postal code 61003 (shcheririna63@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-003-3007-2446>

To cite this article: Kashaba, O., & Shcherbyna, I. (2023). Kraieznavcha diialnist u shkolakh Kharkivshchyny u 20-ti roky XX st. [Local history activities in schools of the Kharkiv region in the 20s of the 20th century]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya Istorii – Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 14(56), 72–79, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.14/56.8> [in Ukrainian].

LOCAL HISTORY ACTIVITIES IN SCHOOL OF THE KHARKIV REGION IN THE 20S OF THE 20TH CENTURY

Summary. *The purpose of the research is to analyze the development of school local studies in Kharkiv region in the 1920-s and to characterize the local studies activities in the schools of region. The research methodology is determined by the purpose of the research. The methodology is based on the principle of historicism, objectivity and systematic study. The authors use chronological, comparative-historical, historical-genetic, retrospective methods, as well as methods of analysis and synthesis. Statistical, textological and biographical methods proved to be fruitful for research. The scientific novelty lies in the fact that the creative, scientific and methodical work of educators of the Kharkiv Region in the 20s of the 20th century was critically understood. Methodical and didactic materials on regional studies are analyzed and the way of their implementation in the schools of the region is shown. Conclusions.* *In the 20s of the XX century school local studies in Kharkiv Oblast is gaining significant popularity. The introduction of complex programs in the seven-year labor school involved filling the material with a local history component. It becomes mandatory elementary education. All this had a positive effect on the involvement of students in regional studies. We are observing the expansion of the network of school local history clubs and museums. But at the same time, local history was not reduced to a separate subject, but was considered and implemented as a teaching principle, which provided for systematic reference to local material in the educational work of the school. Noting the undeniable achievements in the organization of various forms of classroom and group work, the spread of excursion activities, one cannot fail to notice that the issues of lack of methodical support remained unresolved, there was a catastrophic lack of literature, technical devices, funding, and the miserable situation of the teacher. Ideological intervention also had a negative effect on school regional studies. Gradually, the initiative and public activity were brought to nothing, and the local history movement suffered a gradual decline.*

Key words: *local history, school local history, local history movement, school museum, local history excursion work, educators of Kharkiv region, Comprehensive programs, seven-year labor school.*

Постановка проблеми. *Порушення норм і законів міжнародного життя, замах на свободу і систему демократії, на еволюційний поступ людства з боку росії актуалізувало низку питань в українському суспільстві. Сьогодні вимагає переосмислення і надання оновленого змісту таким поняттям, як державність, патріотизм, громадянське суспільство, історична пам'ять, національна і людська гідність.*

У цьому контексті гуманітарна освіта, в першу чергу історична, покликана сприяти формуванню в підростаючого покоління національної свідомості, поваги до історії та культури, традицій свого народу, закладанню підвалин для утворення громадянської позиції. Важливу роль у реалізації цих завдань покликано здійснити краєзнавство у всіх його розгалуженнях. Зокрема, шкільне краєзнавство, яке має сталі традиції, глибокі корені, цікавий досвід і потужний потенціал.

Сучасні виклики, а саме – удосконалення навчально-виховного процесу, пошук нових і якісних шляхів розвитку сучасної української освіти, в першу чергу шкільної, зумовлюють необхідність проаналізувати і творчо переосмислити практичний і теоретичний доробок, напрацьований попередніми поколіннями українських освітян.

Саме тому неабиякий інтерес для сучасників представляє досвід, набутий освітянами, педагогами у 20-ті роки ХХ ст. Формаційні зміни, які сприяли ліквідації політико-економічних інститутів попередніх владних структур, становлення економічних, організаційно-політичних, ідеологічних основ радянської влади, вимагали модернізації освіти, культури і духовного життя. Влада велику увагу приділяла школі, яка мала стати драйвером ідейного, організаційного та виховного впливу на суспільство, з метою виховання нового покоління у дусі правлячої парадигми. Це був період пошуку нових форм і методів організації навчального процесу, коли запроваджувалися експериментальні та інноваційні принципи функціонування системи освіти (Борис, 2023, с. 104–105). Він відзначився розмаїттям науково-педагогічних поглядів, в основу яких були покладені творчі методи навчання, відбувалася інтенсивна розбудова української національної школи педагогічної науки, активно залучався іноземний досвід. А школа, з її чіткою організаційно-системною структурою, з можливістю «формувати» у підростаючого покоління відданість інтересам нової влади, була найбільш придатним майданчиком для цих нововведень та експериментів. Шкільне краєзнавство в цьому контексті відіграло одну з провідних ролей.

Аналіз досліджень. Аналізуючи науковий доробок, присвячений проблемі зародження, розвитку і досягнень шкільного краєзнавства, можемо констатувати, що ця тема активно досліджувалася в різні періоди. Вона була в полі зору таких дослідників, як: У. Борис (Борис, 2023), В. Бугрій (Бугрій, 2011), Л. Войтова (Войтова, 2008), Костюкова О. (Костюкова, 2010), В. Обозний (Обозний, 2001), В. Прокопчук (Прокопчук, 2011), В. Савчук (Савчук, 2006), П. Тронько (Тронько, 2000) та інші. Водночас зазначені автори приділяли увагу загальним проблемам, особливостям розвитку краєзнавчого руху, шкільного краєзнавства, і майже не розглядали краєзнавчу діяльність у школах Харківщини в 20-ті роки ХХ ст.

Мета статті. Виходячи з вищевикладеного, метою статті є аналіз становлення шкільного краєзнавства на Харківщині в 1920-ті роки та характеристика краєзнавчої діяльності у школах краю.

Виклад основного матеріалу. Шкільне краєзнавство на Харківщині спиралося на досвід, що був напрацьований у дореволюційний період університетськими товариствами «Общество Испытателей Природы» та «Історико-філологічне товариство», які проводили поважну дослідницьку роботу переважно краєзнавчого характеру (Кашаба, 2009, с. 24–37). Наприклад, «Общество Любителей Природы» через свою діяльність прищеплювало послідовникам не тільки ідею охорони природи, але й шанобливе ставлення до історичної спадщини. Це товариство мало друкований науково-популярний часопис «Бюллетени Общества Любителей Природы», на сторінках якого висвітлювалась краєзнавча тематика. «Історико-філологічне товариство» носило характер академічного наукового об'єднання, що на фаховому рівні займалося різноманітною проблематикою, в тому числі етнографічною, археологічною та історико-краєзнавчою.

Підвищений інтерес до історії і природи рідного краю знайшов відображення у двох виданнях – «По окрестностям Харькова» та «Природа і населення Слобідської України», які вийшли друком у 1916 р. і 1918 р. відповідно. Перший містив декілька тематичних розділів історико-природознавчого спрямування. Другий – це велика колективна праця за редакцією В.І. Талієва, що подавала цікавий матеріал з географії, кліматології, геології, ботаніки, зоології, ґрунтознавства, археології, історії, етнографії, економіки, топографії, екскурсійні маршрути тощо (Федоровський, 1923, с. 186–187).

Революційні події майже припинили діяльність краєзнавчих осередків у краї. Матеріальна база більшості з них була пограбована і вщент зруйнована. Краєзнавчий рух зазнав непоправних гуманітарних втрат – смерть та еміграцію низки видатних науковців, що присвячували свої сили краєзнавчій роботі. У цей час припинилась видавнича діяльність. Жодного наукового, науково-популярного, довідникового видання краєзнавчого спрямування не було.

Але завдяки ентузіазму і щирій відданості своїй справі, попри надскладні умови, краєзнавча робота на Слобожанщині остаточно не зупинилась. Аналіз роботи харківських краєзнав-

ців на початку 1920-х років містить стаття професора О. Федоровського «Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині» у журналі «Червоний шлях» (1923, № 3). Автор детально розповідає про краєзнавчі здобутки харківських дослідників у галузі географії, гідрології, геології, ботаніки, зоології, антропології, археології, етнографії, народної архітектури, лінгвістики, місцевої історії тощо.

Всі ці наукові доробки не могли не позначитися на розвитку шкільного краєзнавства. Адже саме у цей час спостерігаємо процес формування змістовної бази краєзнавства у школі. Науковці, освітяни, управлінці прагнули наповнити новим змістом навчальні програми та методику викладання, осучаснити їх і наблизити до життя. Вони намагалися досягти головної дидактичної мети – розвивати в учня вміння і бажання емоційно й інтелектуально відкликатися на духовні та матеріальні потреби суспільства і країни. Як стверджує дослідник Бугрій В.С. у монографії «Шкільне краєзнавство в Україні» (2011 р.), початок 20-х років ХХ ст. характеризується залученням шкільного краєзнавства до всіх аспектів педагогічного процесу і дає підстави розглядати його, з одного боку, як самостійну педагогічну систему, а з іншого – як утворюючий компонент загальної системи шкільної освіти (Бугрій, 2011, с. 53). Цьому передувала жвава дискусія, в якій обговорювалися питання місця краєзнавства в системі шкільної освіти як стрижневого елементу нової моделі системи освіти того часу, значення і статус краєзнавчої роботи в школі. Учасники дискусії пропонували різноманітні освітні програми, головною метою яких було наближення школи до реалій життя шляхом поширення краєзнавчого компонента в предметну галузь.

У 1920–1921 роках Народний комісаріат освіти України видав план єдиної семирічної трудової школи, де краєзнавство було введено у першому концентрі (1–4 класи). Цей план передбачав ліквідацію предметної системи навчання, а замість цього впроваджувався комплекс «Життя дитини та оточуючого середовища», який ґрунтувався на краєзнавчому матеріалі і складався з трьох блоків: «Природа», «Праця», «Суспільство». Отже, краєзнавство формувало основний зміст навчально-виховної роботи школи. Згідно з навчальним планом на цей комплекс у 1–4 класах виділялося на ручну працю по 20 годин на тиждень, рідну мову та математику – по 8 годин, а з 5 по 7 класи додавалося ще по 8 годин на вивчення географії та історії громадянства (ДАХО. Ф.3. 820, оп. 1, спр. 165. Арк. 53–55). Таким чином, навчальні програми мусили орієнтуватися на краєзнавчий матеріал і передбачали політехнічну та трудову підготовку учнів, вивчення економіки та особливостей господарського розвитку краю. Орієнтація шкільних програм на актуальні проблеми тодішньої сучасності зумовила скорочення матеріалу з історії рідного краю, його культури, фольклору, традицій. У цих програмах домінує класовий підхід до історичних подій і до оцінки діяльності ряду осіб. Історичні події і факти давалися учням без дотримання хронологічної послідовності та системності.

Завдання в галузі шкільного краєзнавства більш виразно були проголошені під час роботи II Всесоюзної краєзнавчої конференції у 1924 році. Зокрема, у резолюціях секції шкільного й екскурсійного краєзнавства акцент робився на таких завданнях: надати всебічну методичну допомогу вчителю, розробити відповідні дидактичні матеріали (карти, посібники, путівники, підручники, різноманітні інструкції для проведення занять з використанням краєзнавчого матеріалу, плани і маршрути проведення екскурсій), а також сприяти організації системної підготовки і перепідготовки вчителів, встановити постійний і міцний зв'язок між школою і краєзнавчими установами (науковими товариствами, музеями тощо) (ЦДАВО. Ф. 166, оп. 1, спр. 873. Арк. 10).

Спроба втілити в життя резолюції з'їзду була зроблена редакцією часопису «Шлях освіти», на сторінках якого широко висвітлювався досвід краєзнавчої роботи вчителів. Згодом науково-методичний відділ Українського комітету краєзнавства почав друкувати бюлетень, якій містив методичні матеріали. Згодом, часопис «Краєзнавство», у рубриці «Шкільне краєзнавство» подавав відповідні рекомендації та розкривав досвід краєзнавчої роботи в школах республіки, а також містив комплексні програми з краєзнавства. Про популярність журналу серед освітян свідчить географія розповсюдження його номерів та адреси дописувачів. Все це

сприяло поширенню краєзнавства серед учнівської молоді і перетворення його на потужний громадський рух.

Комплексні програми шкільного краєзнавства окреслювали два основних принципи: 1) необхідність вивчення зв'язку між явищами довкілля і виробничими силами; 2) явища навколишнього середовища потрібно вивчати в їх динаміці. Також наголошувалося, що школа може допомагати академічним установам у зборі фактографічного матеріалу.

Отже, вся тематика комплексних програм зі шкільного краєзнавства умовно може бути поділена на орієнтувальні і поглибленні.

Орієнтувальні теми – «Наш край», «Наше село», «Наша волость» – надавали учням загальні уявлення, початкові знання про край. Ці теми закладали підґрунтя для формування світогляду дитини і допомагали встановити «дослідний апарат», створити навички і вміння для подальшої дослідницької роботи.

У старших класах тематика ускладнювалась. Дослідити ці теми в повному обсязі під час уроків не завжди вдавалося тому, що вони передбачали тривалу розробку. Отже, більш глибоко і досконало це можна було зробити в позанавчальний час на заняттях краєзнавчого гуртка. Взагалі гурткова позаурочна робота набуває в зазначений період суспільного значення. Деякі гуртки навіть були включені до центральних статистичних видань, що дає підстави стверджувати, що школярі під керівництвом педагогів проводили різнобічну важливу краєзнавчу роботу. Методистами і вчителями розроблялися науково-методичні засади позакласної діяльності. Чимало уваги цьому питанню приділяли співробітники Харківського Інституту Народної освіти. Вони пропонували досліджувати місцеве фабрично-заводське й кустарне виробництво, погодні і природні умови свого краю, його ландшафти, потенціал сільськогосподарського виробництва тощо. Під час гурткової роботи учні могли знайомитися з сучасними умовами розвитку краю, але це було не можливо зробити без історичного екскурсу і аналізу еволюції виробництва. Саме тому проводились екскурсії, складалися щоденники спостережень, місцеві календарі природи і сільськогосподарських робіт, здійснювався порівняльний аналіз різних видів господарства, проводилося опитування та анкетування місцевого населення, збиралися фактичні і фактографічні матеріали, різноманітні відомості.

Зауважимо, що виконання такої роботи вимагало від керівників гуртків, шкільних учителів та учнів ґрунтовної підготовки, навичок, певного досвіду дослідницької роботи.

У цьому плані є цікавим досвід, напрацьований колективом Липецької школи № 2 на Харківщині. У 20-ті роки ХХ ст. школа проводила різнобічну краєзнавчу роботу, її ініціатором був директор П.В. Щепкін. У школі було створено природничий кабінет, у якому містилися експонати природного матеріалу, опудала тварин, колекція метеликів, гербарій тощо. Ці матеріали були старанно зібрані та систематизовані учнями під час занять з краєзнавства. Учителі охоче використовували цю наочність на уроках.

Чималий інтерес становить рукописний часопис школи «Пчелиный улей». На його сторінках учні розміщували результати своєї пошукової роботи, спостереження за життям краю, літературні спроби тощо.

Наведемо також успішний приклад роботи шкільного краєзнавчого гуртка. На наш погляд достатньо результативним був досвід Великописарівської семирічної школи на Харківщині. Краєзнавчий гурток тут було створено у 1922 році під керівництвом учителя П.А. Сапухіна. Він був автором низки методичних матеріалів, розміщених на шпальтах провідних педагогічних і освітянських видань. А саме в журналі «Шлях освіти» він надрукував дві роботи – Дослідча робота в справі вивчення історії місцевого краю, 1925, № 11; Музейна робота в школі, 1926, № 3. А на сторінка часопису «Радянська освіта» містилися статті – Справа з місцевими архівами, 1926, № 11; 3 досвіду археологічної роботи школярів, 1928, № 7–8.

П.А. Сапухін через краєзнавчу роботу прищеплював своїм учням повагу та зацікавленість до історії, етнографії, природи рідного краю. Результати краєзнавчої роботи оприлюднювалися в експозиціях шкільного музею. Вражала колекція археологічних знахідок. Тут зберігалися кам'яні молотки, стародавній посуд, зброя, гарматні ядра, нумізматична колекція, прикраси

тощо. Досліджуючи історію свого району, гуртківці активно залучали народні спогади про давнину, церковні архівні матеріали, друковані видання та інші джерела. У школі також випускали рукописну збірку. Тематика краєзнавчих досліджень, що проводилися на заняттях гуртка, могла би стати основою для історико-краєзнавчого нарису про Великописарівський район.

Учні досліджували різноманітні історичні періоди свого краю, його топоніміку і географію, знайомилися з видатними постатями (Краєзнавство в школі, 1924, с. 3–8).

Уваги заслуговує розробка теми, що присвячена кріпацтву. Учні збирали різноманітні матеріали даної тематики. Проводили опитування серед місцевого населення, збирали родинні спогади і оповідання. У підсумку було укладено тематичний альбом, який містив твори дітей на тему кріпацтва, малюнки, опитування і спогади тих, хто пам'ятав ті часи. Зібраний матеріал було зафіксовано у письмових роботах: «Втеча селян у солдати», «Самогубство пастуха», «Історія нашого села», «Оповідання дідуся Панкратова», «Важка праця жінок-селянок». Чималий інтерес викликають і інші розвідки з історії краю, а саме: «Вольновський монастир у XVII та XVIII ст.», «минувшина села Ямного», «Історіографія В.-Писарівського району».

Гуртківці проводили і лекційну роботу. З метою популяризації краєзнавчої діяльності, для мешканців району, учні прочитали понад 50 лекцій краєзнавчого змісту, проводили тематичні екскурсії (Краєзнавство в школі, 1924, с. 3–8).

Активну позакласну краєзнавчу роботу проводили і в школах Ізюмщини. Учителі і учні плідно співпрацювали з Ізюмським краєзнавчим музеєм. Під керівництвом співробітників проводилися численні екскурсії як в музеї, так і за його межами. Завідувач музею М.С. Сибільов читав популярні лекції перед дорослими і дітьми. Методичні і практичні поради надавалися також і проф. О.С. Федоровським, який проводив екскурсії для учнів околицями Ізюму.

У 20-х роках ХХ ст. поширення набуває така важлива форма пізнання рідного краю, як екскурсія. Починається процес створення мережі екскурсійних закладів, формуються організаційно-методичні підвалини їх практичної діяльності. Політика «українізації» мала значний вплив на розвиток краєзнавчо-екскурсійної роботи. Адже влада розглядала значущість виховного та культурно-пізнавального потенціалу екскурсії у роботі з широкими масами. Мета краєзнавчо-екскурсійної діяльності полягала в забезпеченні політичної єдності країни, саме тому пріоритет надавався тематичним екскурсіям на виробництво, в промислові райони. Під час екскурсій проводилась суспільно-політична робота, отже краєзнавчо-екскурсійне мистецтво поступово перетворилося на інструмент пропаганди і агітації (Нагірняк, 2022, с. 1–5).

Навчальна шкільна екскурсія була визнана універсальним краєзнавчим методом. Вивчення історії, природи, об'єктів народного господарства у селі чи місті доповнювалося візуальним спостереженням та фіксацією важливих моментів, які не може дати жодний підручник.

Для підготовки якісної екскурсії вчителю потрібна була допомога. Таку підтримку надавала кафедра історії української культури ім. Д.І. Багалія. Науковці кафедри розробили типовий посібник з організації проведення історичних екскурсій «Слобожанщина в екскурсіях», під редакцією проф. О.В. Ветухова. Посібник містив у собі сотні різноманітних та цікавих туристичних маршрутів по території Слобідської України. Він став помічним для проведення гурткової роботи, незамінним у навчальному процесі і не втратив своєї актуальності сьогодні (Слобожанщина в екскурсіях, 1928).

Екскурсії у шкільному краєзнавстві відігравали значущу роль. Адже формували не просто емпіричне враження, створювали підґрунтя для засвоєння теоретичних знань, але й мали психоемоційне забарвлення, приємні враження і спогади від спілкування з однолітками і вчителями, керівниками гуртків, позитивні емоції від подорожі-мандрівки. Крім того, екскурсії дозволяли гуртувати учнів навколо ідей, планів, проєктів, пошукової роботи, створення нових експозицій у шкільних музеях тощо.

Висновки. Отже, у 20-ті роки ХХ ст. шкільне краєзнавство в Україні, в тому числі і на Харківщині, набуває значного поширення. Уведення комплексних програм у семирічній трудовій школі передбачало наповнення матеріалу краєзнавчим компонентом. Він стає обов'язковим елементом у навчанні. Усе це позитивно позначилося на залученні учнів до краєзнав-

чих досліджень. Спостерігаємо розширення мережі шкільних краєзнавчих гуртків і музеїв. Краєзнавчий компонент стає обов'язковим елементом шкільної практики в республіці. Попри це, краєзнавство не було зведено до окремого предмету, а розглядалось і впроваджувалось як принцип навчання, що передбачав систематичне звернення до місцевого матеріалу у навчально-виховній роботі школи. Відзначаючи беззаперечні досягнення в організації різноманітних форм урочної та гурткової роботи, поширення екскурсійної діяльності, не можна не помітити того, що невирішеними залишалися питання браку методичного забезпечення, катастрофічно не вистачало літератури, технічних приладів, фінансування, становище вчителя було жалюгідним. Негативно на шкільному краєзнавстві позначилося і ідеологічне втручання. Поволі ініціатива і громадська активність були зведені нанівець, а краєзнавчий рух зазнав поступового затухання.

Таким чином, протягом 20-х років ХХ ст. шкільне краєзнавство пережило багато трансформацій, що пояснювалися складністю переходу освіти на нову ідеологічну і світоглядну платформу. Досвід освітян-краєзнавців представляє неабиякий інтерес і може бути запроваджений сучасниками.

Вивчення й аналіз педагогічних практик і методики викладання краєзнавства у 20-ті роки ХХ ст., ознайомлення з традиційними та інноваційними формами й методами роботи, зі структурою комплексних програм, що формувалися на краєзнавчому матеріалі, можуть стати підґрунтям для розробки методичних порад учителям, які викладають курс «Харківщинознавство», «Історія Харкова», «Харків літературний», а також при розробці тематики уроків «Наш край» з історії України.

Джерела та література

- Борис, У.** (2023). Шкільне краєзнавство в Україні: витоки становлення та особливості розвитку за умов викликів сьогодення. *Молодь і ринок*. 1 (209).
- Бугрій, В.** (2011). Шкільне краєзнавство в Україні : монографія. Суми.
- Войтова, Л.** (2008). Бібліографія праць з проблеми розвитку шкільного краєзнавства (20 – 30-ті роки ХХ століття). *Історико-педагогічний альманах*. 1.
- Кашаба, О.** (2009). Внесок освітян Харківщини в розвиток історичного краєзнавства в 20-х – початку 30-х років ХХ ст. Харків.
- Костюкова, О.** (2010). Краєзнавчо-екскурсійна справа в Україні в 20-х роках ХХ ст.: суспільно-політичний, освітній і культурологічний аспект : монографія. Черкаси.
- Краєзнавство в школі.** (1924). Шлях освіти. 11.
- Матеріали про організацію учбового процесу в загальноосвітніх та профтехнічних школах.** ЦДАВО. Ф. 166, оп. 1, спр. 873.
- Нагірняк, А.** (2022). Впровадження радянської ідеології у краєзнавчо-екскурсійну діяльність України у 20-х роках ХХ ст. *Економіка та суспільство*. 36.
- Обозний, В.** (2001). Краєзнавча підготовка вчителя (теоретичні і організаційно-практичні аспекти). Київ.
- Прокопчук, В.** (2011). Деякі аспекти теорії і методології шкільного краєзнавства. *Краєзнавство*. 3.
- Савчук, В.** (2006). Проблема та розвиток шкільного краєзнавства в Україні у 20-х – 30-х рр. ХХ ст. *Краєзнавство*. 1-4.
- Слобожанщина в екскурсіях.** (1928). Харків.
- Тронько, П.** (2000). Історичне краєзнавство: крок у нове тисячоліття (досвід, проблеми, перспективи). Київ.
- Федоровський, О.** (1923). Краєзнавча робота в Харкові і на Слобожанщині. *Червоний шлях*, 3.
- Школьные учебные программы** (1921). ДАХО. Ф.3.820, оп.1, спр. 165.

References

- Borys, U.** (2023). Shkilne kraieznavstvo v Ukraini: vytyky stanovlennia ta osoblyvosti rozvytku za umov vyklykiv sohodennia [School regional studies in Ukraine: the origins of formation and peculiarities of development under the conditions of today's challenges]. *Molod i rynok*. 1 (209).
- Buhrii, V.** (2011). Shkilne kraieznavstvo v Ukraini: monohrafiia [School local studies in Ukraine: monograph]. Sumy. [in Ukrainian].

- Voitova, L.** (2008). Bibliohrafiia prats z problemy rozvytku shkilnoho kraieznavstva (20 – 30-ti roky KhKh stolittia) [Bibliography of works on the problem of the development of school local studies (20s – 30s of the 20th century)]. Istoryko-pedahohichnyi almanakh. 1.
- Kashaba, O.** (2009). Vnesok osvitian Kharkivshchyny v rozvytok istorychnoho kraieznavstva v 20-kh – pochatku 30-kh rokiv XX st. [The contribution of Kharkiv region educators to the development of historical local studies in the 20s and early 30s of the 20th century]. Kharkiv. [in Ukrainian].
- Kostiukova, O.** (2010). Kraieznavcho-ekskursiina sprava v Ukraini v 20-kh rokakh KhKh st.: suspilno-politychnyi, osvittii i kulturolohichnyi aspekt: Monohrafiia [Local history and excursion business in Ukraine in the 20s of the 20th century: socio-political, educational and cultural aspect: Monograph]. Cherkasy. [in Ukrainian].
- Kraieznavstvo v shkoli** [Local studies at school]. (1924). Shliakh osvity. 11.
- Materialy pro orhanizatsiiu uchbovoho protsesu** v zahalnoosvitnikh ta proftekhnichnykh shkolakh [Materials on the organization of the educational process in general education and vocational schools]. TsDAVO. F.166, op.1, spr.873.
- Nahirniak, A.** (2022). Vprovadzhennia radianskoi ideolohii u kraieznavcho-ekskursiinu diialnist Ukrainy u 20-kh rokakh XX st. [The introduction of Soviet ideology into the local history and excursion activities of Ukraine in the 20s of the 20th century]. Ekonomika ta suspilstvo. 36.
- Oboznyi, V.** (2001). Kraieznavcha pidhotovka vchytelia: teoretychni i orhanizatsiino-praktychni aspekty [Local studies teacher training: theoretical and organizational-practical aspects]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Prokopchuk, V.** (2011). Deiaki aspekty teorii i metodolohii shkilnoho kraieznavstva [Some aspects of the theory and methodology of school local studies]. Kraieznavstvo. 3.
- Savchuk, V.** (2006). Problema ta rozvytok shkilnoho kraieznavstva v Ukraini u 20-kh – 30-kh rr. XX st. [The problem and development of school local studies in Ukraine in the 20s and 30s of the 20th century]. Kraieznavstvo. 1-4.
- Slobozhanshchyna v ekskursionakh** [Slobozhanshchyna in excursions]. (1928).
- Tronko, P.** (2000). Istorychne kraieznavstvo: krok u nove tysiacholittia (dosvid, problemy, perspektyvy) [Historical regional studies: a step into the new millennium (experience, problems, prospects)]. Kyiv. [in Ukrainian].
- Fedorovskyi, O.** (1923). Kraieznavcha robota v Kharkovi i na Slobozhanshchyni [Local history work in Kharkiv and Slobozhanshchyna]. Chervonyi shliakh, 3.
- Shkolnye uchebnye prohrammy** [School curriculum]. (1921). DAKhO. F.Z.820, op.1, spr. 165.

*Стаття надійшла до редакції 19.08.2023 р.
Стаття рекомендована до друку 20.09.2023 р.*